

LEVE NYKTERHETEN

Disciplin och entusiasm i Nykterhetsarmén

Under 70-talet var jag anställd som expeditionsföreståndare på Stockholms IOGT-NTO-distrikt. Under ett par år var expeditionen förlagd till de f.d. NTO-lokalerna Kammakargatan 27. Jag kom då i kontakt med de föreningar som hade sin verksamhet där, i synnerhet lf 2398 Ledstjärnan.

Ledstjärnan är en förening som i ”rakt nedstigande led” härstammar från Nykterhetsarmén. Det talades ibland om denna för mig så okända organisation och min nyfikenhet väcktes när jag fick ett exemplar av arméns sångbok. Texterna var rörande i sin naiva trosvisshet och entusiasm, och mitt intresse för att ta reda på mera om denna udda företeelse i folkrörelsesverige växte.

När jag började titta på min egen förenings historia, fann jag också här vissa anknytningar till Nykterhetsarmén, då några av de tidigast anslutna medlemmarna kommit därifrån. Logen Thor höll också en tid sina möten i Nykterhetsarmén lokal och var till och med spekulant, när den var till salu.

Det visade sig att det i distriktets arkiv fanns en del material om Nykterhetsarmén i form av handskrivna dokument, kongressprotokoll och tidningar. Enligt en 1968 upprättad förteckning har också material överlämnats till Stadsarkivet.

Såvitt jag förstår är Nykterhetsarméns existens ganska okänd och finns inte dokumenterad i de historiska skildringar av nykterhetsrörelsen, som utkommit under senare år. Med det material som finns tillgängligt har jag kunnat bilda mig en liten uppfattning om arméns verksamhet och utveckling.

Kort historik

Den 13 september 1896 samlades några unga män i Karlskrona och beslöt att bilda en nykterhetsförening, som fick namnet ”Nationella nykterhetsförbundet”. Av det protokoll som upprättades framgår inte hur många som deltagit i mötet. Initiativtagarna hade anknytning till de militärförband, som var förlagda till staden, vilket kanske i viss mån förklarar den organisation det nya förbundet fick. Influenser från Frälsningsarmén spelade också en stor roll. Förbundet ändrade snart namn till Nykterhetsarmén och organiserades i kårer, medlemmarna kallades soldater och ledarna officerare. Högsta ledningen bestod av en general med en generalstab vid sin sida. Den förste generalen blev grundaren Frans Oskar Westerholm.

Redan den 10 oktober bildades kår nr 2 i Stockholm och utvecklingen gick sedan i rask takt. Den nya organisationen lockade mycket folk, men genomströmningen var stor. Nya kårer bildades, en del upphörde ganska snart eller blev vilande en tid. Vid sekelskiftet bestod armén av 24 kårer med 1.185 medlemmar, enligt en tidningsnotis skulle medlemsantalet varit över 2.500. 1899 flyttades generalstaben från Karlskrona till Stockholm, och med den 1:a kåren. Nykterhetsarmén var i huvudsak spridd på ett bälte mellan Stockholm och Göteborg med en nordlig utpost i Gävle.

1909 frångick man den militära organisationen. Högsta ledningen kallades hädanefter centralstyrelse med ordförande, sekreterare och kassör i spetsen. Man behöll namnet ”kår” på avdelningarna, men alla officersgrader togs bort.

Försök att starta barn- och ungdomsverksamhet tycks inte ha rönt någon nämnvärd framgång. I 1903 års reglemente finns även föreskrifter för ungdomsverksamhet i form av nykterhetsskolor och barnkårer med, men sådan verksamhet bedrevs inte i någon större omfattning.

Man fick allt svårare att behålla sina medlemmar och rekrytera nya. 1916 var endast sju kårer verksamma och 1925 beslöts att armén skulle upphöra. De fyra kvarvarande kårerna uppmanades att ansluta sig till andra nykterhetsorganisationer, NTO rekommenderades särskilt. Så kom det sig att 2.a kåren i Stockholm, som alltså var livaktig, övergick till NTO och bildade templet 2398 Ledstjärnan. Arméns siste chef, den färgstarke J A Hultman, blev dess förste ordförande.

Inom armén bildades speciella föreningar för olika ändamål. Redan tidigt startades en understödsfond och en sjukkasse. Tre gånger gjordes försök att ge ut tidningar. Den första hette Fältropet och kom ut i Karlskrona 1898. I Stockholm gav man ut Ledstjärnan 1899-1902 och Frihetsfacklan 1909-13. Alla tre måste läggas ner på grund av ekonomiska svårigheter och dåligt intresse från medlemmarnas sida. Man startade en tryckeriförening, som särskilt skulle ägna sig åt att sköta den publicistiska verksamheten, men lyckades inte genomföra sin uppgift.

Det fanns två byggnadsföreningar inom armén, en i Älvsjö och en i Västerås. I Västerås byggde man en stor pampig lokal som rymde 400 personer. Lokalen i Älvsjö såldes 1914 till Frälsningsarmén. (Är numera privatbostad)

Reglemente

Nykterhetsarméns första reglemente antogs vid ett allmänt möte den 31 mars 1897. Det var ett aktstycke där det i detalj föreskrevs hur arméns arbete skulle

bedrivs. Nykterhetsarmén hade enligt reglementet till ändamål ”rusdrycksmissbrukets dämpande och borttagande samt utövande af välgörenhet, dels genom understöd åt fattiga, äfven utom Armén, skall dessutom sysselsätta sig med arbete, som på ett praktiskt sätt kan gagna Arméns strävanden”. Det stod särskilt inskrivet att politiska och religiösa diskussioner inte fick förekomma.

Generalstaben bestod av sju ledamöter: Generalen, en kommandör, en brigadör, en överste, en stabskapten, en stabssekreterare och en adjutant. De båda sistnämnda posterna kunde besättas av officer från löjtnants grad. Generalen hade vittgående befogenheter, han kunde utfärda order för verksamheten som skulle vara gällande till nya order gavs. I samråd med generalstaben skulle han också bestämma officerarnas placering på arméns kårer och divisioner, stabssekreteraren skulle föra protokoll och sköta rullorna. Kommendören var generalens närmaste rådgivare, översten skulle ha hand om förlagsmaterial och inventarier och brigadören skulle sköta ekonomin med hjälp av stabskaptenen.

Armén indelades i brigader, divisioner, kårer och rotar. En brigad kunde bestå av två till fem divisioner. Högste befälhavare benämndes brigadchef och kunde ha majors eller högre grad. Divisionerna kunde omfatta två till tio kårer, befälhavaren kallades divisionschef och kunde vara brigadkapten eller ha högre grad. En kår bestod av 7 till 300 invigda soldater, indelad i rotar om högst 20 soldater eller kandidater.

Den som önskade bli upptagen i kåren skulle stå på prov i 30 dagar innan vederbörande kunde invigas till soldat. Inträdesåldern var 15 år. Om man kunde styrka medlemskap i annan nykterhetsorganisation, som man tillhört minst två månader, kunde man givas rätt till invigning genast och ikläda sig arméns uniform. Vid inträdet fordrades avläggande av nykterhetslöfte. Man tilldelades ett pass, som alltid skulle uppvisas vid inträde i lokalen. Visade man inte upp passet, betraktades man som utomstående.

För att bli underofficer fordrades att man uppfyllde vissa kriterier. Vicekorpral kunde man bli efter tre månaders medlemskap, korpral efter sex månader. Efter ett år kunde man befordras till sergeant, som sergeant i sex månader flyttades man upp till fanjunkare. Under befordringstiden skulle man visa ett oklanderligt uppförande, vara omtänksam om kårens bästa och visa sig ”särdeles tillgiven armén och dess arbete”.

Officer kunde man bli efter minst ett års medlemskap och efter att ha gått igenom arméns kadettskola eller styrka att man hade sådan civil examen som generalstaben ansåg vara tillräcklig för de fordringar som kunde ställas på arméns officerare.

Officerarna hade en mängd skyldigheter att uppfylla. De var ansvariga för kårens verksamhet och att ”handhavda medel” användes på det sätt som generalstaben bestämde. Officer skulle alltid bära uniform under tjänsteutövning. Om han (eller hon) var ute på fältet skulle han från varje plats som gästades mer än tre dagar, avge rapport. Officer ägde inte rätt att neka att uppfylla någon tjänsteorder, utom i fall av sjukdom eller olycksfall som drabbat honom personligen eller familjen. Om kåren hade besök av en av generalstaben utsänd med högre grad än kårledaren, skulle denne officer överta kårledningen om besöket varade mer än fem dagar. Vid den besökandes avresa skulle kårledningen återgå till den ordinarie kårledaren om det inte kom någon annan order från generalstaben. Officer måste alltid vara beredd på att avgå från en befattning och tillträda en annan på order från högre ort. Officerarnas skyldigheter omfattar 21 punkter i reglementet medan befogenheterna ryms i 3 punkter.

För kårerna fanns särskilda ordningsregler. I spetsen för varje rote stod en sergeant och två korpraler, tillsatta av kårledaren. Deras uppgift var bl a att se till att soldaterna bar sina medlemstecken, att rapportera löftesbrott, att hålla särskilda soldatmöten. Kårerna indelades i besöksdistrikt under ledning av besöks-distriktsbefäl, vanligen en sergeant och två korpraler. Man skulle särskilt iakttaga att kvinnliga underofficerare tillsattes för besök hos kvinnliga medlemmar. Besöksdistriktsbefälet skulle minst en gång varannan vecka besöka de medlemmar som stod upptagna på respektive besökslistor.

För lokalerna fanns också detaljerade föreskrifter. Plattformen var den centrala platsen i lokalen. Ingen oinvigd fick vistas på plattformen, som var indelad i två avdelningar, en för kvinnliga och en för manliga. Officerarna var skyldiga att ta plats på plattformen, här skulle också den arméfana, som varje kår var anbefalld att skaffa, placeras. Det var främst underofficerarnas uppgift att se till att ordningen upprätthölls på plattformen och i den övriga lokalen. Bl a var rökning förbjuden, berusade personer fick inte komma in och personer som uppträdde störande skulle avvisas. I 1898 års reglemente är också inskrivet att ”dans eller otillbörliga nöjen såsom sedlighetssårande muntration och kostymering under inga förhållanden fick tillåtas”.

Kongresser hölls varje år, där ombud för kårer, kassor och fonder hade rätt att representera. Officerare hade rätt att delta på egen bekostnad. Frågor och förslag skulle insändas i god tid. All omröstning skulle ske med slutna sedlar.

Enligt reglementet skulle tillrättavisning och bestraffning ske för löftesbrott första gången eller för brott mot förbindelse, orderbrott, bristande redovisning etc. För löftesbrott andra gången och svårare förseelser blev man ställd inför krigsrätt. Krigsrätten skulle bestå av sju officerare med den äldste som ordförande.

Undervisning i reglementet skulle anordnas rotevis. Särskild vikt lades vid undervisningen av invigda soldater och underbefäl. Kårer med flera officerare valde en officer för en månad i sänder att pröva de övriga i föreskrifter, ordningsregler och tillfälliga förordningar.

Efterlevnad

Nykterhetsarmén framstår alltså som en ytterst välorganiserad organisation, men föga demokratisk. Var det verkligen möjligt att upprätthålla denna stränga disciplin och hur åtlyddes alla dessa stränga regler och bestämmelser?

Ja, enligt den handskrivna 20-årsberättelse som skrevs 1916 av Gustaf Englund på centralstyrelsens uppdrag, var det så och så med den saken. Att armén gick tillbaka berodde enligt hans mening på organisationsformen. Visserligen var det inskrivet i reglementet att kårens angelägenheter skulle behandlas vid soldatmötena. I själva verket låg stor makt hos generalen, som t ex tillsatte ledare för kårerna utan att höra medlemmarnas mening. Det blev därför inte alltid de mest lämpliga som utsågs att sköta kårernas förvaltning. Enligt Englund förekom ingen revision på kårerna i början, så det hände att kårledaren försvann och därmed kassa och värdesaker.

När Westerholm bildade Nykterhetsarmén och blev dess förste ledare var han bara 23 år. Han och hans jämnåriga kamrater kunde knappast ha den livserfarenhet och mognad som krävdes för att bygga upp en organisation av det här slaget. Det var säkerligen en sak att skriva ihop regler och förordningar men kanske inte i alla stycken så lätt att förutse hur de skulle fungera rent praktiskt.

Något som enligt Englund också starkt bidrog till att minska förtroendet för armén var krigsrätten. Om någon uttalade kritik mot kårledningen eller tillkännagav annan mening, blev han ställd inför krigsrätt och dömdes till uteslutning för längre eller kortare tid eller rentav för alltid. Ett sätt att göra sig av med för ledningen obekväma personer, men som många gånger ledde till att armén förlorade goda förmågor.

En het potatis var tydligen dansen. Enligt Englund förekom alltför mycket dans efter mötena och det bidrog till att armén råkade få dåligt rykte, för det gick inte alltid så ”städat” till. Efter bildandet av 2:a kåren följde en bal som höll på till kl 2 på natten, vilket skildras i en syrlig kommentar i Reformatorn. I 1898 års reglemente var som tidigare nämnts dans förbjudet i lokalerna. Jag förmodar att den gode Englund i detta avseende överdriver. Av ett antal tidningsreferat från fester av olika slag har jag endast funnit ett, där det rapporteras att dans har förekommit. En av medlemmarna i Ledstjärnan, vars föräldrar varit engagerade i armén, hade inget minne av att det förekommit dans i någon större omfattning.

Englund skriver också om en del stridigheter inom generalstaben. Vid de första kongresserna var den ekonomiska redovisningen tämligen bristfällig. Vid ett tillfälle kunde förhandlingarna genomföras först sedan Westerholm personligen lovat ansvara för brist i kassan. Ständigt återkommande var förslag om stadgeändring, vilket tyder på att delegaterna var missnöjda med det gällande reglementet. En ändring skedde också 1903 då generalstabens befogenheter inskränktes och det lämnades större frihet åt kårerna att själva bestämma över sitt arbete. Trots de nya stadgarna fortsatte kraven på ytterligare revidering, bl a fördes striden ganska hårt om uniformen samt om rätten att diskutera politiska frågor. Vid 1909 års kongress segrade reformivrarna. Den militära organisationen avskaffades, likaså förbudet att diskutera politik och religion. Nykterhetsarmén blev i och med detta en organisation med ett helt igenom demokratiskt styrelsesätt.

Leve Nykterheten!

Trots den hårda disciplinen och reglementet måste ändå arbetet bedrivits med ett stort mått entusiasm och kampvilja. När verksamheten var som livligast hade man förutom de interna mötena offentliga möten varje vecka. 22:a kåren hade t o m tidvis möten varje kväll. Allmänheten lockades av arméns ”glada” arbetssätt. Vid mötena förekom mycket sång och musik varvat med vittnesbörd. Genom att avge dessa vittnesbörd tränades medlemmarna att framträda. I en handbok för nykterhetssoldaten från 1900 ges många goda råd just beträffande konsten att hålla anföranden, råd som än idag förekommer i kurser i informationsteknik.

Uniformen var åtminstone till en början något som lockade nya medlemmar. Dels var något särskilt den här tiden, då många människor var dåligt klädda, dels var den också en trygghet för dem som ”räddats” från missbruk. Så länge man bar uniform hade man ett ansvar att uppföra sig som det anstod en nykterhetssoldat och visade ju också tydligt att man valt sin väg. När en soldat eller officer träffade en annan medlem ute på sta`n, hälsade han med ett käckt ”Leve nykterheten” varvid hälsningen besvarades med ”Leve den”

Att rädda ”de djupast fallna” var arméns huvudsakliga uppgift. Agitations- och mönstringsveckor återkom regelbundet. Sången och musiken spelade stor roll i agitationsverksamheten. Nästan varje kår hade egen musikkår, ibland även strängmusik. Behovet av en egen sångbok visade sig på ett tidigt stadium och många bidrag lämnades av medlemmarna själva. En del texter var så som det var vanligt den här tiden ganska militanta: ”Höjen fanan ....”, ”stå upp i striden” .. men innehåller också uppmaningar som ”Låt glaset stå ....” och skillingtryckslika beskrivningar av drickandets fördärv.

Nykterhetsarmén deltog med fanor och musikkåror i de stora manifestationer som den samlade nykterhetsrörelsen genomförde på den här tiden. Bl a rapporterades om stora möten på Gärdet med fanborgar på över 100 fanor och standar och 10 000 deltagare. Arméns medlemmar kom till stor del från arbetarklassen och man solidariserade med vänner och kamrater i dessa led. Det kom till exempel till uttryck i en stor friluftsfest, anordnad 1909 av 1:a och 2:a kårerna i Hornsbergs hage till förmån för lockoutade varvs- och hjälparbetare. Festen inbringade 114:87 och ett offentligt tack framfördes i Socialdemokraten.

Tidningarna hade också en uppgift att fylla i det utåtriktade arbetet. Förutom referat från möten och fester, innehöll de ofta sedelärande berättelser och notiser om nykterhetstillståndet. Avskräckande rapporter från Stockholms gatuliv och polisingripanden förekom ofta. I varje nummer finner man en eller flera dikter ungefär med samma innehåll som i sångboken. En flitig bidragsgivare var kapten Wilhelm Noreen från Södertälje, han gav t o m ut en diktsamling, som dock inte mottogs med något större intresse för medlemmarna.

Nykterhetsarmén – värd en plats i nykterhetens historia

Nykterhetsarmén bedrev sin verksamhet i knappt trettio år och under denna tid visade den en egen profil, som i mycket skilde sig från övriga organisationer. Det material jag använt mig av är ytterst begränsat, många frågor pockar på svar, men det är tveksamt om de kan bli besvarade.

Märta Schilt
Ideologisk högskola på Tollare
1992
Moment Folkrörelsehistoria